

A katakretikus jelentésbővülésről — adalékok a jelentésváltozás tropológiájához

Bollobás Enikő

Varga Lászlónak szeretettel

A jelentésváltozás alakzati formái között minden bizonnyal a metaforikus a leggyakoribb. Ezekben az esetekben az újító nyelvhasználó a meglévő, már ismert tárgyakkal, jelenségekkel vagy fogalmakkal való hasonlóságot aknázza ki, s a mindenki számára ismert jelentést — a hasonlóság alapján — az ismeretlenre vetítve bővíti. Efféle metaforizáció terméke a számítógépes és internetes kultúra számos terminusa, így például az *egér* és a *kukac*, amelyek a számítógép melletti eszköz és a kamrában szaladgáló rágcsáló, illetve az emailcímekben használt @ jel és az almában lakó kis féreg hasonlósága okán kapták metaforikus nevüket. Hasonlóképp metaforikus jelentésbővüléssel jött létre a *login* kifejezés, amely a hajónapló és a számítógép belső „naplója” közti hasonlóság okán lett kiterjesztve egy új, azelőtt ismeretlen műveletre, a számítógépes rendszerbe — a számítógép „hajónaplójába” — való belépésre. És metaforikusak a *szörfözés* és *navigálás* kifejezések is, amelyek a világhálót valamiféle végtelen óceánként konceptualizálják.

Ám az új jelenségek és fogalmak megnevezésének van egy másik módja is, a katakretikus, amelyről mintha megfeledkezett volna a nyelvtudomány.

A metaforával közeli rokonságot mutató katakrezis (*katachrézisz*, *abusio*) a klasszikus retorikában egyaránt jelent képzavart és helytelen szóhasználatot. Míg a metafora konstitutív műveletei a (hasonlóságon alapuló) helyettesítés és a kettőzés (a konkrét/szó szerinti megkettőzése a figuratívba), a katakrezis retorikai művelete a kibővítés, illetve kiterjesztés, amelynek során egy meglévő kifejezés jelentéstartományában egy új jelentés kap helyet, amelynek mindaddig nem volt nyelvi helye. Erre utal Beda

Venerabilis, aki szerint a katakrézis esetében „a szót vagy kifejezést olyan dolognak a megnevezésére használjuk, amire nincs megfelelő szó” (Szathmári 2008 : 13). Az alakzat e jegyét emeli ki a 19. századi francia retorikus, Pierre Fontanier is, aki a katakrézis lényegét abban látja, hogy itt egy kifejezés két ideához is hozzá van rendelve: egy „előbbi eszméhez” és egy „új eszméhez”, amely utóbbinak korábban nem volt saját kifejezése (1977 : 213). A katakrézis tehát olyan alakzat, amely egy meglévő szó jelentését egy új, korábban nem létező fogalommal bővíti.

Modern, strukturalista megközelítésben a katakrézis mindenekelőtt a nyelvi jel rendszerszerűsége mentén szerveződő trópus. Saussure megfogalmazását kölcsönvéve elmondhatjuk, hogy akár a nyelvi jelet, a katakrézist is „éppen az hozza létre, ami megkülönbözteti” (1967 : 154). A katakrézisben is „csak különbségek vannak”, akár — Saussure szerint — a nyelvben (153). Miként a szavaknak sem az „a feladata, hogy eleve adott fogalmakat tükrözzenek” (149) vagy „ábrázoljanak” (146), a katakrézis sem adott jelölt vagy létező fogalom kifejezését adja. S miként a saussure-i nyelvfelfogásban a nyelvi rendszer „hangbeli különbségek sora” (153), úgy a fogalmi rendszer fogalmi különbségek sorából épül fel. Ekként lesz a katakrézis a nyelvi retoricitás látványos alakzata — azé a retoricitása, amelyet Charles Sanders Peirce nyomán a dekonstrukció oly élesen különválaszt a grammatikusságtól. Ehhez a peirce-i nyelvfelfogáshoz nyúl Paul de Man nevezetes „Szemiológia és retorika” című esszéjében, ahol rámutat: „[a] jel értelmezése [. . .] nem a jelentés, hanem egy másik jel, egy olvasat és nem dekódolás, és ez az olvasat újra csak egy másik jelben kell értelmeződjék és így tovább a végtelenségig” (de Man 1991 : 119). Ebben a felfogásban tehát „a jel nem az a dolog, hanem a dologból — az itt reprezentációnak nevezett folyamat által — származtatott jelentés” (119).

A katakrézis fenti két jellemzőjére — a nyelv rendszerszerűségének és a nyelvi retoricitásnak a kiaknázására — épít a posztmodern, ill. posztstrukturalista retorika, amikor a katakrézist teszi meg retorikai vizsgálódásai egyik középponti trópusává. A már idézett de Man szerint a katakrézis egyike azon „kevert módzatoknak”, amelyeknek „hatalmukban áll a legfantasztikusabb létezők létrehozása a nyelvben rejlő helyzeti potenciál erejénél fogva”; ezek a „valóság szövetét a legszeszélyesebb módokon képesek szétbontani és újraszőni” (de Man 2000 : 17). A katakrézis, állítja Jacques Derrida, „bizonyos jelnek olyan értelmű kikényszerítésére [vonatkozik], amely értelemnek a nyelvben ezidáig még nem volt saját jele” (1994 : 36). Michel Foucault a szinekdoché és a metonímia mellett „a retorika három nagy alakzata” közé sorolja a katakrézist (2000 : 137), és rámutat, hogy esetében jelentések helyváltozásáról és kimozdításáról van szó, ami — minthogy a szerző azelőtt soha ki nem mondott dolgokkal tölti ki

az üresen maradt nyelvi helyeket — változást hoz a dolgok fennálló rendjében (Foucault 1986 : 16).

Valójában nem is másról van itt szó, mint az „el-különböződésről” (*différance*), amelyet Derrida a „fogalmiság, a fogalomalkotás” játéknak nevez (1991 : 49). Az el-különböződést — mint írja — nem lehet „a »jel« fogalmán belül megérteni, amely mindig a prezencia reprezentációját (megjelenítését)” jelenti (48). Hasonlóképpen a katarézist sem lehet a „prezencia reprezentációjaként” leírni: nem lévén a nyelven túlra mutató, sem analógiára és kettőzésre épülő alakzat, a katarézis nem tekinthető a jelenlét megjelenítésének, vagyis annak újra felmutatásának, ami jelen van. A katarézis a jelek láncolatában működő saussure-i különbségek között mozog — mindig elhalasztódva, eltolódva, mindig „eredet” nélkül, mindig játékosan.

A katarézis tehát nem analógiára (hasonlóságra, megfeleltetésre) és helyettesítésre épül, hanem a jelentésbővülés nyelven belüli folyamataira. A metaforával ellentétben a katarézis nem jelölt–jelölő, hanem kizárólag jelölő–jelölő viszonylatokban (azaz a kiterjesztés, elcsúsztatás, helyváltogatás–kimozdítás viszonylataiban) működik. Egy létező kifejezés egy mindaddig nem létező jelentéssel gyarapodik, mégpedig úgy, hogy az alakzat mindvégig a jelölő szintjén marad.

Az egyre táguló fogalmi rendszerben a katarézis lesz az új fogalmak és jelenségek megalkotásának az eszköze; mindazoké, amelyekre azelőtt nem volt kifejezés, elnevezés, név, szó a nyelvben. Tehát valójában nemcsak a kifejezés nem létezik még, hanem a fogalom sem; még maga a konceptualizáció sem történt meg. E folyamat hordozója lesz a katarézis, amelyet Derrida ekképp „bizonyos jelnek a jelölőjétől megfosztott gondolatba, illetőleg értelemben való jelentéstágító betöréseként” határoz meg (1994 : 36).

Lássunk most néhány példát a katarretikus jelentésbővülésre. Ahhoz, hogy tudjuk, hol keressük a katarretikus jelentésbővülés példáit, figyelembe kell vennünk az alakzat fent leírt jellemzőit. Először is azt, hogy a katarézis egy meglévő szó jelentését oly módon bővíti egy új fogalommal, hogy közben nem hagyja el a jelölők világát. Másodsor azokat a jellemzőket érdemes figyelembe venni, amelyet Foucault és Derrida fogalmazott meg a korábban idézett megállapításokban. Vagyis hogy a nyelvi invenció egyik legfőbb eszközének számító katarézissel a beszélő az „azelőtt soha ki nem mondott dolgokat” nem új szavak megalkotásával mondja ki (vagyis az új jelöltnak egy új jelölővel történő megfeleltetésével), hanem a jelentések „helyváltogatásával” és „kimozdításával” (Foucault 1986 : 16); továbbá hogy nem lévén a nyelven túlra mutató alakzat, a katarézis nem

a jelenlét megjelenítésére törekszik: nem kívánja azt felmutatni, ami jelen van (Derrida 1991 : 49).

Más szóval az alakzat úgy reflektál a dolgok fennálló rendjében létrejött változásra, hogy eközben el is kerül a dolgok új megnevezését, amennyiben egy meglévő kifejezésben ad nyelvi helyet az új fogalomnak. A katakrézis legnagyobb példái mindenekelőtt az irodalomban találjuk, amely a nyelvi-fogalmi újítás elsődleges terepe.¹ De az emberek nemcsak művészi ambíciójukat élik ki a katakrézisalkotással: gyakran vannak társasági-udvariassági és politikai-ideológiai okai annak, ha a beszélők ezt a trópust alkalmazzák. Jelen tanulmányomban a politika és a politikai irodalom területéről merítem az elemzéseimet alátámasztó példákat.

A katakretikus jelentésbővítés gazdag példatárát szolgáltatják a diktatúrák: totalitárius rendszerekben a hatalom gyakorlói (ágensei vagy szubjektumai) és az elnyomó hatalom áldozatai (páciensei vagy objektumai) egyaránt élnek a katakrézis nyújtotta szándékos félrevezetés vagy kényszerű elhallgatás eszközével.

Kertész Imre több esszéjében is ír arról, amit a 20. század egyik leg-súlyosabb eseményének tekint: hogy az ember „az ideológiák ragályával megfertőzte és szerfelett veszélyessé tette a nyelvet” (2001 : 96). Úgy vélem, hogy amikor Wittgensteint idézve Kertész is bizonyos szavak időről időre történő kivonását sürgeti — „beadni [a patyolatba], hogy kitisztítsák” —, a katakretikus jelentésbővítés visszafordítására gondol, a totális diktatúrák által a szavakhoz rendelt új tartalmak megvonására. Kertész többek között a *haza* szót említi, amelytől — mint írja — azóta ódzkodik, hogy levante-foglalkozásokon, a deportálások árnyékában, sárga karszalaggal a karjukon „hazafias dalokat kellett énekel[niük]” (97). Vagyis amióta a *haza* jelentéstartományának része lett egy azzal inkompatibilis szemantikai elem, a zsidók deportálásának történelmi ténye. Másutt a náci *kulturális forradalom* kifejezést említi, amelynek mindkét elemét sajátos tartalommal töltötte meg a náci ideológia; vagyis míg a kifejezés első tagja „a kultúra perverz gyűlöletével volt átítatva”, addig második tagjának jelentése „a náci emberkísérlet pokolbeli laboratóriumának” elemével bővül (19). Vagyis a *kulturális forradalom* kifejezés mindkét tagja katakrézis.

A *számműzött nyelv* című esszéköteten végighúzódik a diktatúrákban tapasztalható nyelvromlás felett érzett felháborodás: „az értékdictatúra [. . .] mindenekelőtt *nyelv*” — hangzik frappáns megállapítása. A Kertész által említett példák között szerepel a *Holocaust* kifejezés is, amelyről elmondha-

¹ Több helyütt részletesen írtam azokról a folyamatokról, amelyek mentén a katakrézis az irodalmi szöveget szervezi, pl. Bollobás 2010, 2012.

tó, hogy szintén katakretikus jelentésbővüléssel fogadta magába a vészkor-szak, illetve a megsemmisítő táborokban folyó népirtás szemantikai elemeit, kitágítva annak eredeti („égő áldozat”) jelentését.² Kertész a *Holocaust* példáján keresztül követi végig azt a folyamatot, amelynek során a diktatúrákban a dolgok nevének nevezése helyett a dolgok elfedése történik, amikor a „brutálisabban hangzó” kifejezéseket a szörnyűségek „stilizálása” váltja fel. Éppen ez történik a *Holocaust* kifejezéssel is, amely a maga „finomkodóan absztraháló” és stilizáló módján a *megsemmisítő tábor* és *Endlösung* kifejezések brutalitását hivatott tompítani (2001 : 241–242). Kertész pontosan azt tartja elfogadhatatlannak, amikor a fennkölt és elvont „égő áldozat” jelentéselem nem felidézi, hanem inkább elfedi a valóságot, a „felfoghatatlan szenvedést és gyászt” (241), hogy „a napi tömeggyilkosság, az elgázosítás, az agyonlövések rutinjának, az *Endlösung*nek, az ember-megsemmisítésnek a szinte szakrális fedőneve” lett (282). Mindez pedig — sugallja Kertész — egybecseng a *Holocaust* terhétől való szabadulás igyekezetével (242).

A diktatúrák nagy hazugsága nyelvi jellegű — állítja Kertész (2001 : 278). Hozzátehetjük: az, amit „totális nyelvnek” nevez — vagyis a totális diktatúrák által létrehozott nyelvhazugság — nyelvészeti értelmezésben nem más, mint katakretikus jelentésbővüléssel kreált és egyúttal elfedett fájdalmas igazságok sora. Jó példa erre a Kertész által említett eset, amikor „a totalitárius állam [alkotmányában . . .] demokratikusnak [. . .] deklarálja magát” (26). Itt a *demokrácia* és a *demokratikus* kifejezések katakretikus bővülésük révén magukba foglalják a *demokrácia hiánya* és az *antidemokratikus/diktatórikus* jelentéselemeket is.

A magyarországi sztálinizmus is nagy nyelvi leleménnyel szorította bele szörnyűségeit látszólag semleges jelentésekbe. Jó példa erre a *realizálás*, amelyről — mint Szász Béla írja — az Andrássy út 60-ban mindenki pontosan tudta, hogy mit jelent: az ÁVH által már meghozott ítélet utólagos megalapozását, amellyel a vádat igazolták. „*Realizálnia* kell a papírlap állítását [. . .] tehát kiviteleznie a verdiktumot olyképpen, ahogy a pallér kivitelezi az építész elgondolását” (1989 : 116). A *realizálás*, Farkas Mihálynak ez az invenciózus katakrézise egyaránt jelentette a fogoly megtörését, a másokra terhelő vallomás kicsikarását, a kényszerrel kicsikart vallomás kerek egészé alakítását, majd a műper főtárgyalásának előkészítését (119–120). Szász több más jelentésbővülésről ír, amely az ÁVH belső szóhaszná-

² Megjegyzendő, hogy míg a *Holocaust* katakrézis, addig az *Auschwitz* a szinekdoché alakzata mentén bővülve vonatkoztható a megsemmisítő táborok összességére, illetve metaforikus jelentésváltozás révén vonatkozhat a táborokban folyó általános népirtásra.

latának volt a része, így például a *kapcsolatról* és a *lényegileg* szóról. A *kapcsolat* az ÁVH belső szótárában olyan katakrézis, amely a kémkedés új jelentéselemét is tartalmazza: vagyis aki *kapcsolatairól* vall, az kémtevékenységéről is vall. A *lényegileg*, amelyet Szász az ÁVH egyik kulcsszavának tekint, „áthidalta a pusztá gyanúsítás és a főbenjáró vád közötti szakadékot” (128): vagyis a katakretikus jelentésbővülés a gyanú váddá válását építi be ebbe az egyébként ártalmatlan határozócskába.

A katakrézis sajátos változatát alkotják azok az esetek, amikor az új fogalom jelentése nem igazodik a befogadó kifejezés jelentéséhez — sőt, néha éppen ellentétes vele. A Rákosi- és a Kádár-korszak egyaránt bővelkedik az efféle nem igazodó katakretikus jelentésbővülésekben. Ebbe a csoportba tartozik a Kertész által említett *demokrácia* és *demokratikus* szavak mellett például az *erőszakmentes téveszesítés*, amely valójában minden volt, csak nem erőszakmentes, hiszen a gazdákat nyílt erőszakkal kényszerítették belépésre; a katakretikus jelentésbővülés ekként önmaga ellentét hozza a szó szemantikájába. Hasonlóképpen katakretikus a *szocialista erkölcs* lexikai parataxis, hiszen az *erkölcs* eredeti jelentésével az *erkölcstelenség* szemantikai elemét társítja (ezért mondták sokan akkoriban, hogy a *szocialista* valójában „fosztójelző”, vagyis a fosztóképző szerepét tölti be a magyarban: mindent önmaga ellentétévé fordít). A példákat folytatva, az *árrendezés* valójában mindig áremelkedést jelentett, a *racionalizálás* elbocsátást, a *reorganizáció* pedig végfelszámolást.

Az Egyesült Államokban élő román író, Andrei Codrescu a diktatúrák elhazudó-elhallgató-félrevezető nyelvhasználatában látja az 1989-es romániai események egyik okát. Szerinte kiüresedtek az olyan kifejezések, mint *demokrácia*, *privatizáció* és *emberi jogok*, az embereknek elégük lett a hazugságokból, s a rendszerváltástól azt remélték, hogy végre nevükön nevezhetik a dolgokat (1991 : 11). Nem véletlen, hogy Codrescu kizárólag az *ügynevezett forradalom* kifejezéssel hajlandó utalni írásaiban a diktátor megdöntését célzó eseményekre. Ezzel éppen a Ceaușescu-rezsim nyelvszemléletét folytató katakretikus nyelvhasználatnak áll ellen, amely *forradalomnak* nevezte a lényegi változást nem hozó eseményeket, *demokráciának* a diktatúrát, *privatizációnak* a kisajátítást és *emberi jogoknak* a jogfosztottságot.

A totális nyelv legismertebb példáit a politikát abszurdizáló irodalomban kell keresnünk. A George Orwell 1984-éből ismert totális nyelv, *újbeszél* lényege, hogy a nyelvet is új alapokra helyező Párt új jelentéseket gyárt, mégpedig oly módon, hogy a meglévő kifejezések ismert jelentése mellé egy új, azzal gyakran ellentétes jelentést épít. Mint a regényhez csatolt Függelékben olvashatjuk, a szavak „majdnem pontosan az ellenkezőjét jelentik annak, amit jelenteni látszanak” (Orwell 2012b : 336).

A Szeretet-minisztérium ekképp Gyűlölet-minisztériumot jelent, az Igazság-minisztérium Hazugság-minisztériumot (10), a *Minipax*, vagyis a Béke-minisztérium Hadügyminisztériumot (336). Másként fogalmazva, újbeszélben a nyelvújító totális hatalom a katakrézis alakzata mentén fordítja a jelentéseket önmaguk ellentétébe, az „ $x = \text{nem-}x$ ” egyenletet használva a katakretikus bővítés képleteként. Ami óbeszélben a hazugság volt, az újbeszélben az igazság („*igazság* = nem-igazság [hazugság]”); ami óbeszélben kényszermunkatábor volt, az újbeszélben *gyönyörtábor* („*gyönyör* = nem-gyönyör [kényszermunka]”). A Párt jelmondatai is egytől egyig önmaguk ellentétébe csapó katakrézisok, mégpedig olyan konstrukciók, melyekben a háború, a szabadság és a tudatlanság újbeszélbeli definícióját nyújtó jelmondatok egyúttal a katakrézis alakzatának lényegi definícióját fogalmazzák meg (10):

A HÁBORÚ: BÉKE
A SZABADSÁG: SZOLGASÁG
A TUDATLANSÁG: ERŐ

Ekként lesz — a „kettő meg kettő öt” jelmondat révén — újbeszélül *öt* az, ami óbeszélül négy volt (305), illetve újbeszélül *emlékezés* az, ami óbeszélül felejtés volt (237). Végül minden katakretikus jelentésbővülés két, egymással ellentétes jelentéselemet tartalmaz, amelyek egyike az óbeszélből örökölt, a másik pedig az újbeszél újítása. Az újbeszél e kettős szemantikája a *duplagondol* kettős gondolkodását eredményezi (13), lehetővé téve a Párt által áhított „valóságszabályozást” is (237). Csak a „Két Perc Gyűlölet” alatt van lehetőség őszinte érzelmek megmutatására — igaz, ez is inkább csak a katakretikus gondolkodás olajozott működését felügyelő Gondolatrendőrség malmára hajtja a vizet.

Hasonlóan gazdag katakretikus jelentésbővítésekben Orwell *Állatfarmja*, ahol a *győzelem* jelentése veszteség, rombolás, tönkretétel (Orwell 2012a:99), ahol nagy odafigyeléssel szervezik az ún. *spontán tüntetéseket* (109), ahol a *kiigazítás* jelentése csökkentés (106), és ahol az állatok közötti *egyenlőség* fogalmába belefér az is, hogy „egyes állatok egyenlőbbek a többinél” (126).

A politika és a politikai irodalom terepét elhagyva végül még néhány olyan katakrézist szeretnék említeni, amelyben a jelentésbővülés egy-egy csoport társadalmi-kulturális önmeghatározását érinti. A *meleg* kifejezés például olyan katakrézisnek tekinthető, amely egy korábban tabunak számító jelenséget tesz megnevezhetővé, miközben a homoszexualitás társadalmi — vagyis nem-orvosi, nem-biológiai — aspektusát ragadja meg. Ebben az esetben nem a jelenség, hanem a fogalom tekinthető újnak, vagyis

maga a jelenség konceptualizálása és ekképp a fogalom köznyelvivé válása. Hasonlóképp katakretikus az angol *queer* szó jelentésbővülése: mint George Chauncey rámutat, a *queer* akkor veszítette el negatív konnotációját, amikor a meleg szubkultúra felvállalta — önmagára alkalmazta — az azelőtt stigmának szánt címkét (1994 : 101). Korábban hasonló katakretikus jelentésbővülésen ment át a *décadent* francia szó, amelyről akkor hántották le a negatív jelentést, amikor a dekadensek önmagukra kezdték alkalmazni.

*

Laza nyelvhasználatban a katakrézis jelentése referens nélküli metafora. Ez a hétköznapi meghatározás a fentiek fényében pontatlannak tűnhet, de rávilágít a katakrézis nem-leíró, nem-konstatív jellegére. Ez az értelmezés a katakrézisnek éppen azt az elemét emeli ki, amely arra vonatkozik, hogy az alakzat gátolni vagy visszatartani képes a nyelv kifelé mutató, utaló (referenciális) funkcióját. Ekképp valóban a retorika egyik legfőbb trópusának tekinthető, amennyiben — mint a politikai-ideologikus katakrézis fent elemzett példáiból látható — „[a] retorika radikálisan felfüggeszti a logikát, és a referenciális eltévelyedés szédítő lehetőségeit nyitja meg” (de Man 1999 : 23). Mozgásteret a szavak által határolt tér, ahol a jelentések elcsúsznak, eltolódnak a szavak között. Mint de Man írja, „a szó képessé válik arra, hogy önmagából és önmaga által hozza létre a természetes megfelelővel nem is rendelkező, jelölt entitást” (de Man 2000 : 17).

A beszélő egyszerre lesz újszerű jelentésalkotó és a nyelv különös működésének elszenvetője. Egyrészt jóval nagyobb mozgásteret kap, mint más trópus használata esetében, amennyiben ő maga alkothat új jelentéseket. Másrészt mintha jól meg is tréfálná a nyelv a beszélőt, aki ekképp teljes bizonytalanságban él „a szavak és a dolgok” foucault-i kapcsolata tekintetében. A világ iránti kíváncsiságunkat pedig csak úgy élhetjük ki, ha a nyelven belül, a jelölők rendszerében maradunk. Hiszen minden, amit az ember tud a világról, nyelvi; a nyelv az emberi tudás letéteményese, terepe.

HIVATKOZÁSOK

- Bollobás Enikő. 2010. *THEY AREN'T, UNTIL I CALL THEM — Performing the Subject in American Literature*. Frankfurt: Peter Lang.
- Bollobás Enikő. 2012. *Egy képlet nyomában — karakterelemzések az amerikai és a magyar irodalomból*. Budapest: Balassi.
- Chauncey, George. 1994. *Gay New York: Gender, Urban Culture, and the Making of the Gay Male World, 1890–1940*. New York: Basic Books.
- Codrescu, Andrei. 1991. *The Hole in the Flag*. New York: Avon Books.
- de Man, Paul. 1991. Szemiológia és retorika. Ford. Orsós László Jakab. In: Bacsó Béla (szerk.), *Szöveg és interpretáció*. Budapest: Cserépfalvi Kiadó. 115–127.

- de Man, Paul. 1999. *Az olvasás allegóriái*. Ford. Fogarasi György. Szeged: Ictus.
- de Man, Paul. 2000. A metafora ismeretelmélete. Ford. Katona Gábor. In: *Esztétikai ideológia*. Pécs: Janus–Osiris Kiadó. 7–28.
- Derrida, Jacques. 1991. Az el-különböződés (*La différence*). Ford. Gyimesi Timea. In: Bacsó Béla (szerk.), *Szöveg és interpretáció*. Budapest: Cserépfalvi Kiadó. 43–62.
- Derrida, Jacques. 1994. „A retorika virága”: a napraforgó. Ford. Gyimesi Timea. *Határ* I/1: 27–38.
- Fontanier, Pierre. 1977 [1827]. *Les Figures du discours*. Paris: Flammarion.
- Foucault, Michel. 1986. *Death and the Labyrinth — The World of Raymond Roussel*. Ford. Charles Ruas. New York: Doubleday.
- Foucault, Michel. 2000. *A szavak és a dolgok*. Ford. Romhányi Török Gábor. Budapest: Osiris.
- Kertész Imre. 2001. *A száműzött nyelv*. Budapest: Magvető.
- Orwell, George. 2012a [1946]. *Állatfarm — Tündérmese*. Ford. Szijgyártó László. Budapest: Európa Diákkönyvtár.
- Orwell, George. 2012b [1949]. *1984*. Ford. Szijgyártó László. Budapest: Európa Diákkönyvtár.
- Saussure, Ferdinand de. 1967. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Ford. B. Lőrinczy Éva. Budapest: Gondolat.
- Szász Béla. 1989. *Minden kényszer nélkül — egy műper története*. Budapest: Európa.
- Szathmári István (szerk.). 2008. *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest: Tinta Kiadó.

Bollobás Enikő
bollobas.eniko@btk.elte.hu
Eötvös Loránd University
Budapest

